

Vinprid Boeder: "Punktuacia, segmentacia da
sintaksuri struktura 3vel Kartulši",
Kartuli Enis Katedris Šromebi 4
(Sakartvelos Ganatlebis Saministro;
Sulxan-Saba Orbelianis saxelobis
Tbilisis Saxelmcipi Pedagogiuri Universiteti).
Tbilisi 1998

Winfried Boeder: "Zeichensetzung, Segmentierung
und syntaktische Struktur im Altgeorgischen",
Arbeiten des Lehrstuhls für georgische Sprache 4
(Erziehungsministerium von Georgien;
Staatliche Pädagogische
Sulchan-Saba Orbeliani-Universität). Tbilissi 1998

საქართველოს განათლების სამინისტრო

სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტი

კართული ენის კათედრის

შ რ მ ე ბ ი

4

თბილისი
1998

ရင်းနှီးမှုပစ္စည်းများကို ထိန်းသိမ်းပေးရန်အတွက် (1979) ခုနှစ်က အစားအသောက်နှင့် ဆေးဝါးကွပ်ကဲရေးဌာနက ပြုစုခဲ့သည့် စာရွက်စာတမ်းများကို အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း စိစစ်ဆန်းစစ်ကြည့်ရှုရမည်။

(1) (VI, 177,29) အကျဉ်းချုပ်ဖော်ပြချက်

အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း စိစစ်ဆန်းစစ်ကြည့်ရှုရမည့် အကျဉ်းချုပ်ဖော်ပြချက်များကို အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း စိစစ်ဆန်းစစ်ကြည့်ရှုရမည်။

* အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း စိစစ်ဆန်းစစ်ကြည့်ရှုရမည့် အကျဉ်းချုပ်ဖော်ပြချက်များကို အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း စိစစ်ဆန်းစစ်ကြည့်ရှုရမည်။

အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း စိစစ်ဆန်းစစ်ကြည့်ရှုရမည်။

အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း စိစစ်ဆန်းစစ်ကြည့်ရှုရမည်။

(2) XXVIII კეთილად სამე თქუა. სახისმეტყველმან. ქმნულებაჲ სახისა ურთიერთას თესლთაჲ (I 175,23)

(3) არარაძით უმეკარ ვართ. ზრახვათა მისთა. (XX 184,21)

აქ წერტილი დასმულია ზმნის შემდეგ, სადაც თანამედროვე პუნქტუაციის მიხედვით მოსალოდნელი არ არის. შემდეგი მაგალითები კიდევ სხვაანაირია:

(4) და ყველნი იგი გუნდნი . მართალნი / და მეტრ ხოლო წმიდანი იელტოდეს . დიდისაგან ეშაპისა . დედაკაცისა. იოსებ ცოლისაგან/ მატაკარანისა ფარაოდისა . სუსანა ორთაგან / მოხუცებულთა . უცეთურთა . (XX 185,2-5)

(5) შეიპყრენით მელნი მცბიერნი . განმრყუნელნი . საყურძნისა ჩემისანი . (XVIII 183, 30)

(6) და ესრეთ ტყუელით . მოიტაცნის იგინი . და დაჰყარის ნაწლავთა მფრინველთაჲ მათ . (XVIII 183,24)

აქ განმსაზღვრელი ზედსართავი და მართული სახელური წევრი (ე.ი. ნათესაობითი შესიტყვება), მოსდევს შესიტყვების მთავარ წევრს და მისგან წერტილითაა გათიშული. შემთხვევითია ასეთი წერტილის დასმა თუ არა? და თუ არ არის, რა თეორიის ფარგლებშია გასაგები და რა მნიშვნელობა აქვს ძველი ქართული სინტაქსური სეგმენტაციისა და სიტყვათგანლაგებისათვის? სანამ ვცდილობ ამ საკითხებს ვუპასუხო, ჯერ რამდენიმე საერთო შენიშვნა უნდა გაეკეთო პუნქტუაციისა და ენობრივი ერთეულების ურთიერთობაზე.

ჯერ კიდევ ცოტა ვიცი სინტაქსური სტრუქტურის წარმოებასა და აღქმაზე, და ასევე იმ სტრუქტურების ფსიქოლოგიურ რეალობაზე, რომლებიც შეიძლება მოეძიოთ სუფთა ლინგვისტური მეთოდებით (ზმარ. Frazier 1985, 1988). და მაინც ძალიან სასურველია სინტაქსური სტრუქტურების დამტკიცება, თუ სხვა მიზეზის გამო არა იმიტომ, რომ სუფთა ლინგვისტური არგუმენტაცია ხშირ შემთხვევაში სხვადასხვა დასკვნას უშვებს.

რამდენიმე ნიშანი მაინც არის, რომლებიც, ეტყობა, საკმარისი მნიშვნის სინტაქსური სტრუქტურის რეალობაზე ასეთი ნიშნებია პაუზა და გაგრძელება გარკვეულ საზღვრებზე. და მართლაც, ინტუიციურადაც აშკარაა, რომ პაუზა მოსდევს გარკვეულ ჯგუფებს, და თუ ვვარაუდობთ, რომ ლაპარაკის დროს სინტაქსური ჯგუფების პროგრამას ცალ-ცალკე

გამოვიმუშავეთ, მაშინ ისიც გასაგებია, რომ გამოვიმუშავეთ ბოლოში დაედუმდებით და ამასთან დაკავშირებით შევხედდებით. ეს ისე ბუნებრივია, რომ, მაგალითად, ზოგ ჩიტთანაც გალობის ფრაზების ბოლო ნაწილი ცოტა გრძელდება, როგორც ამას აღნიშნავენ კუპერები თავიანთ წიგნში, რომელიც ამ დარგში განსაკუთრებით სასარგებლო ინფორმაციის წყაროა (W.E.Cooper - J.Paccia - Cooper 1980). მეორე მხრივ, პაუზა და გაგრძელება მართო სინტაქსური საზღვრების ნიშნები როდია. ისინი გვხვდება მაშინაც, როდესაც ზუსტ სიტყვას ვეძებთ. სხვა ფაქტორებია მეტყველების სიტყვარე, შემადგენლობის სიგრძე და ასე შემდეგ. ჩვენს შემთხვევაში, სადაც პუნქტუაცია თურმე მოცემული ტექსტის ხმამაღლა კითხვის თვისებებს გამოხატავს, მეორე მხრივ და სიტყვების ფაქტორები ალბათ არ მოქმედებენ, მეორე მხრივ კი, უცხო ენის დენდის გავლენა (მაგალითად, სომხური დენდისა) გამორიცხული არ არის.

ამ შენიშვნებიდან უკვე ჩანს ჩემი წინაპრობა. მე ვვარაუდობ, რომ პუნქტუაცია ყველა ხელნაწერში არა, მაგრამ "ფიზიოლოგის" ტექსტში გამოხატავს პაუზებს ან ისეთ ფონეტიკურ გამოვლენებს, რომლებიც ამას ფუნქციონალურად ემთხვევიან. ამასთან დაკავშირებით უნდა ვთქვა, რომ სინტაქსურ ერთეულებს უბრალოდ კი არ ვცნობთ პაუზების საფუძველზე, არამედ პირიქით, პაუზების აღქმა აგრეთვე იმითაა გამოწვეული, რომ სინტაქსური სტრუქტურები ვიცი. ჩვენს შემთხვევაში ეს იმას ნიშნავს, რომ გადამწერი მონაზონი ალბათ არა მხოლოდ იმას გამოხატავდა, რაც ესმოდა, არამედ თავისი შინაგანი სინტაქსური ცოდნა გარდასახა პუნქტუაციაზე.

ჩვენი სპეციფიკური ვარაუდი შემდეგია: ძველი ქართულისათვის ვვარაუდობთ პაუზებისა და სინტაქსური საზღვრების შორის პირდაპირ ან არაპირდაპირ შესატყვისობას. ეს ვარაუდი მიგვაჩნია დამტკიცებულად მაშინ, როდესაც პაუზების განაწილება და დამოუკიდებლად გამოჩენილი სინტაქსური სეგმენტაცია ვთანხმებთან ერთმანეთს, ე. ი. მაშინ როდესაც პაუზები სინტაქსურ სეგმენტებში კარგად გარდაისახება. კუპერებმა თავიანთი ექსპერიმენტებით ინგლისურისათვის დაამტკიცეს, რომ მკვიდრო კორელაცია მაინც არსებობს პაუზის შემთხვევებსა და სინტაქსურ ფრაზებს შორის. - ჩემი მიდგომა, რა თქმა უნდა, მათი მიდგომისაგან გაცილებით უნდა განსხვავდეს. ჯერ ერთი, ჩემი მიდგომა არ იქნება არც ექსპერიმენტული და არც სტატისტიკური. სტატისტიკურ

16) **Կրթության հարցերի մասին օրենք** (1917 թ. 17-րդ հոկտեմբերի թիվ 179,31) . կարգի

17) **Կրթության հարցերի մասին օրենք** (1918 թ. 179,34) . կարգի

18) **Վարչական կառուցման մասին օրենք** (1918 թ. 187,25) . կարգի

19) **Վարչական կառուցման մասին օրենք** (1919 թ. 179,37) . կարգի

20) **Վարչական կառուցման մասին օրենք** (1919 թ. 179,31) . կարգի

22) **Վարչական կառուցման մասին օրենք** (1918 թ. 184,34) . կարգի

16) **Կրթության հարցերի մասին օրենք** (1917 թ. 179,31) . կարգի

17) **Կրթության հարցերի մասին օրենք** (1918 թ. 179,34) . կարգի

18) **Վարչական կառուցման մասին օրենք** (1918 թ. 187,25) . կարգի

19) **Վարչական կառուցման մասին օրենք** (1919 թ. 179,37) . կարգի

20) **Վարչական կառուցման մասին օրենք** (1919 թ. 179,31) . կարգի

22) **Վարչական կառուցման մասին օրենք** (1918 թ. 184,34) . կարգի

ქმთბვევა. ზემოთ აღნიშნულ მაგალითებში ის წერტილი, რომელიც მოსდევს ნათესაობის, გამოხატავს არა მხოლოდ სახელური შესიტყვის ბოლოს, არამედ წინადადების ბოლოსაც, მაგალითად (5)-ში.

ასეთი ორბრუნვიანი სიტუაცია ტიპურია პუბლების გამოკლევაში. მაგრამ, საბედნიეროდ, ერთი ისტორიული ფაქტი გვიდასტურებს ჩვენს ვარაუდს. რომ გადატანილ ნათესაობის პაუზა მოსდევს, იქიდან ჩანს, რომ ნათესაობის გრძელი დაბოლოება ახალ ქართულში დაიცვა ზუსტად ამ პოზიციაში, სადაც ბოლო ხმოვანი ცოტა გაგრძელდა პუზის წინ. შდრ. (5) და ახალი ქართული მისი შესატყვისი:

(5') საყურძნის განმრუენელი

სადაც ნათესაობის ბოლო ა დაიკარგა, მაშინ როდესაც

(5'') განმრუენელი საყურძნისა

ჩვეუში ბოლო ა დაიცვა (ქესამე ვარიანტიც არსებობს: განმრუენელი საყურძნის, რომლის ინტერპრეტაციასაც აქ ვერ განვიხილავ).

როგორც მართული ნათესაობითები, ასევე გადატანილი ზედსართავები ითიშება სახელისაგან, მაგალითად მართალნი და უყეთურთა (4)-ში.

ზოგ შემთხვევაში წერტილით გათიშულია პირველი ან ბოლო შემადგენელი. ეს ორი შემთხვევა, რომლებიც სტრუქტურულად ემთხვევიან ერთმანეთს, კარგად ჩანს ორი მაგალითიდან, რომლებიც გვხვდება ორი სტრიქონის მანძილზე. ჭერ გვაქვს:

(24) კანჯრისათჳს . იობცა თქუა . (XII 180,23)

და მერე:

(25) სახისმეტყუელმან თქუა . კანჯრისათჳს . (XII 180,25)

როგორც ჩანს, წინამაჳალ გათიშულ შემადგენელს გარკვეული ტექსტუალური ფუნქცია აქვს, ისეთი როგორიცაა ტოპიკალიზაცია. ასევე ქვემდებარე ხანდახან გათიშულია, მაგალითად (22)-ში და:

(26) ქალანდრი . ბილწი მფრინველი არს (VI 178,7: "რაც შეეხება ქალანდარს, ის ...")

(27) ეგრეცა ეშმაკმან . მიიტაცნის . ნათესაენი კაცთანი გულბრმობითა . (XXI 185,21)

მე აქ ველარ ვილაპარაკებ სხვა ტიპის შემადგენლების შემდეგ დასმულ წერტილებზე, მაგრამ ერთ გამოკლენას მაინც აღვნიშნავ: ნაცვალსახელები არ ითვლებიან დამოუცილებელ სახელურ ერთეულებად, ისინი არიან ენკლიტიკები (Boeder 1994): მაგალითად, შემდეგ მაგალითში შენ ნაცვალსახელი ზმნასთან ერთად ფონოლოგიურ მთლიანობას ქმნის და ამიტომ პაუზა მოსდევს მას, და არა ზმნის ფორმას (და ასევე ნაწევარი მან წინამაჳალ სახელთან ერთად ერთ მთლიანობას ქმნის.):

(28) და საგუმერელითა / სასიყუდინოთა დაგჩუეპოს შენ . მჯომმან მან . ძალთამან . (XVII 183,13)

მაშასადამე, პუზის პოზიცია არ არის იმ წესის დარღვევა, რომლის თანახმად, პაუზა მოსდევს ზმნას. ასევე მე ნაცვალსახელი:

(29) და ცოდვასა შინა მშუა მე . დედამან ჩემმან . (XXII 185,33)

ეს შემთხვევები როგორ უნდა გავიგოთ? ჭერ დაეხასიათებ ქართული წინადადების უბრალო მოდელს, მერე მის ვარიანტებს.

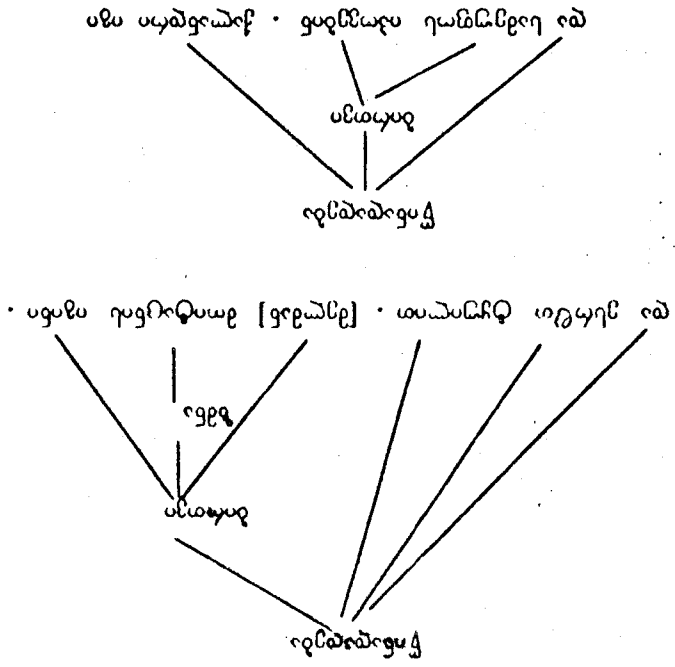
მარტივი წინადადება შედგენილია ჭერ ბირთვით, რომელიც შეიცავს ზმნას და მის დამატებებს (არგუმენტებს), და მერე ისეთი ერთეულებით, რომლებიც უსწრებს ბირთვს, ან მოსდევს მას: თავისუფალი ადვერბიალური დამატებები და სხვა ერთეულები, როგორცაა კავშირები (ეს მოდელი სხვათა შორის მტკიცდება ელიტიკების პოზიციით; შდრ. Boeder 1994.) მაგალითად (30) = (6) და (31) = (1):

B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა.

სპორტის განვითარება, რომელიც ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა.

(1) B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა. ახლოსაა B-ს და C-ს შორის ახლოსაა.

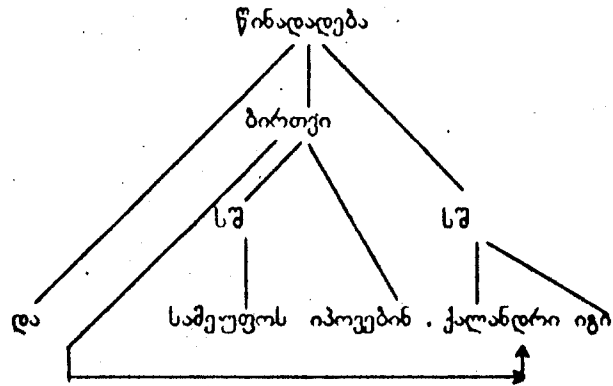
თანამედროვე მნიშვნელობით. მისივე მნიშვნელობით. მისივე მნიშვნელობით. მისივე მნიშვნელობით. მისივე მნიშვნელობით. მისივე მნიშვნელობით. მისივე მნიშვნელობით. მისივე მნიშვნელობით. მისივე მნიშვნელობით. მისივე მნიშვნელობით.

(31)

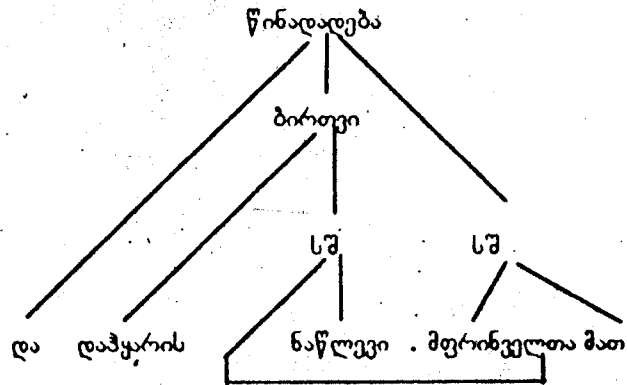
(30)

(31)

აქ სახელური შესიტყვება ქალანდრი იგი ჯერ ბირთვის შემადგენელია, იპოვებენ ზმნის ქვემდებარედ, მერე გადატანილია ზმნის შემდეგ და ამ გზით იერარქიულად ამაღლდება და ბირთვის თანასწორი ხდება. ასევე:

(32)

აქ დაპყარის ნაწლევი და სახელური შესიტყვება მფრინველთა მათ თანასწორები არის; მაშინ როდესაც ამოსავალ სტრუქტურაში მფრინველთა მათ დამოკიდებულია ნაწლევი სახელზე. თუ ვვარაუდობთ, რომ სტრუქტურულად ერთნაირია მფრინველთა მათ ნაწლევი და

ნაწლევი მფრინველთა მათ, მაშინ გაუგებარი იქნებოდა პაუზა ნაწლევი სიტყვის შემდეგ. სიტყვის გადატანა თვითონ პაუზას არ მოითხოვს, და არც მოითხოვს შეთანხმებას ბრუნვასა და რიცხვში, როგორც ეთქვით. მაგრამ სტრუქტურული გადამშუშავება გამოიწვევს მეტყველების ნაკადის სხვანაირ სეგმენტაციას.

დაეუბრუნდეთ ახლა ჩვენს ამოსავალ საკითხს: "ფიზიოლოგის" ხელნაწერის პუნქტუაციას რა მნიშვნელობა აქვს? წერტილები ასახავენ პაუზებს, და პაუზები ასახავენ მხოლოდ წინადადების უშუალო შემადგენლებად გაყოფას. ერთი ან მეტი ასეთი შემადგენელი ქმნის მეტყველების ერთეულს, რომელსაც კლასიკური ტრადიციის მიხედვით ვუწოდებთ "კოლონს" (κῶλον; შტრ. Fraenkel 1932-33; Charpin 1977, Habinek 1985). მაგალითად, (6)-ში გვაქვს შემდეგი უშუალო შემადგენლები: და, ესრჷთ, ტუყვილით, მოიტაცნის იგინი. კოლონი კი ორი გვაქვს: და ესრჷთ ტყუვილით და მოიტაცნის იგინი.

ჩვენი გამოკვლევის მთავარი შედეგი ისაა, რომ პაუზის გამომხატველი წერტილი (ან წერტილები) გასაგებია როგორც სტრუქტურული თვისებურების გამომხატველი მოვლენა. ეს ნიშნავს, რომ პუნქტუაცია "სარკმელს ხსნის" ძველი ქართული წინადადების სტრუქტურისაკენ, და ეს ფაქტი საშუალებას გვაძლევს, ძველი ქართული სიტყვათგანლაგების წესები ახალი თვალსაზრისით განვიხილოთ. მაგალითად, ზმნის ბოლო პოზიცია ადვილად ისაზღვრება ბირთვის ფარგლებში, მაგრამ არა მთელი წინადადების ფარგლებში. წინამდებარე და მომდევნო ნათესაობითის ფორმოზირი ასიმეტრია (შეთანხმებისა და გათიშვის მიხედვით) გასაგებია გადატანის სტრუქტურული შედეგით (შემადგენლის "ამაღლება"). ასე, ძველი პუნქტუაცია არა მხოლოდ ადასტურებს კითხვის ძველი კულტურის საინტერესო თვისებებს, არამედ გაცილებით ამდიდრებს ძველი ქართული ენის ჩვენს ცოდნას.

- Behagel, Otto (1909): "Beziehungen zwischen Umfang und Reihenfolge von Satzgliedern", *Indogermanische Forschungen* 25: 110-142.
- Behagel, Otto (1912-13): "Fernstellung zusammengehöriger Wörter im Deutschen", *Indogermanische Forschungen* 31: 377-398.
- Boeder, Winfried (1994): "Kartvelische und indogermanische Syntax: Die altgeorgischen Klitika", in: *Indogermanica et Caucasia. Festschrift für Karl Horst Schmidt zum 65. Geburtstag*, Herausgegeben von Roland Bielmeier und Reinhard Stempel unter Mitarbeit von Rene Lanzweert (=Untersuchungen zur indogermanischen Sprach- und Kulturwissenschaft 6). Berlin - New York: de Gruyter, pp. 447-471
- Boeder, Winfried (1995): "Suffixaufnahme in Kartvelian", in: *Double Case. Agreement by suffixaufnahme*. Edited by Frans Plank. New York - Oxford: Oxford University Press, pp. 151-215
- Charpin, Francois (1977): *L'idee de phrase grammaticale et son expression en latin*. Paris Champion.
- Cooper, William E. - Jeanne Paccia-Cooper (1980): *Syntax and Speech* (=Cognitive Science Series 3). Cambridge, Mass. - London: Harvard U.P.
- Dressler, Wolfgang (1970): "Eine textsyntaktische Regel der idg. Wortstellung (Zur Anfangsstellung der Prädikatsverbums)", *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 83:1-25
- Fraenkel, Eduard (1932-33): "Kolon und Satz. Beobachtungen zur Gliederung des antiken Satzes", *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse* 1932,3:197-213; 1933,3:319-354
- Frazier, Lyn (1985) "Syntactic complexity", in: David R. Dowty. - Lauri Karttunen- Arnold A. Zwicky (edd): *Natural Language Parsing: psychological computational and theoretical perspectives* (=Studies in Natural Language Processing). Cambridge...: Cambridge University Press, pp. 129-189
- Frazier, Lyn - Keith Rayner (1988): "Parametrizing the language processing system: left- vs. right-branching within and across languages", in: John

- A. Hawkins (ed.): *Explaining Language Universals*. Oxford - New York: Blackwell, pp 247-279
- გოინიშვილი, ბ. - გონაშვილი ე. (edd.) 1979: "შატბერდის კრებული X საუკუნისა, გამოსაცემად მოამზადეს ბაქარ გოინიშვილმა და ელგუჯა გონაშვილმა (=ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები 1) (სპა, ხელნაწერთა ინსტიტუტი). თბილისი: მეცნიერება
- Habinek, Thomas N. (1985): *The Colometry of Latin Prose* (=Classical studies Monographs 5). Berkeley - Los Angeles - London: University of California Press
- Helm, Karl (1924): "Die Sprechpausen in der älteren deutschen Sprache. Erwägungen und Beobachtungen", in: *Beiträge zur germanischen Sprachwissenschaft: Festschrift für Otto Behagel*. Herausgegeben von Wilhelm Horn (=Germanistische Bibliothek I 15). Heidelberg: Winter, pp. 110-140
- ქაჯაია, ლამარა (1963): "მუნქტუაცია ძველ ქართულ ხელნაწერებში (V-X სს.)", *ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე* 5:67-83.
- ქაჯაია, ლამარა (1965): "განკვეთილობის ნიშნები ძველ ქართულ ხელნაწერებში (VII-X სს.)", *ბალეოგრაფიული ძიებანი* 1:33-44
- Март, N. (ed.) (1904): *финолог. Грузинский и армянский тексты, исследовал, издал и перевел Николай Март* (=Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии 6). Санктпетербург.
- სარჯველაძე, ზურაბ (1975): "სიტყვათვანლაგების ზოგიერთი მოდელი ძველსა და საშუალო ქართულში", *მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია* 1975,3:94-109